

آسیب شناسی پرخاشگری در بین دانش آموزان و بررسی انواع و عوامل موثر بر آن

عاطفه قهوه ثیان میانداوآب^۱

رویا سلیمانی^۲

راضیه ایزد پناه خانشان^۳

چکیده

انسان ها بر حسب ظرفیت ها و توانایی هایشان در قبال مسائل زندگی، عکس العمل نشان می دهند و تحمل افراد بر اساس توان روانی آنها در برابر فشارهای زندگی، متفاوت می باشد. بنابراین یکی از روش های کسب سلامت و آرامش روانی می تواند افزایش دادن ظرفیت و توان روانی افراد در مقابل حوادث و سختی های زندگی باشد. خشم و پرخاشگری هیجان های جهان شمولی هستند که در همه فرهنگ ها دیده می شوند و یکی از شایع ترین مشکلات رفتاری دوران مدرسه هستند که موجب ناراحتی و پریشانی می شود و بهداشت روانی را مختل می کنند. بنابراین با توجه به اهمیت موضوع، هدف این پژوهش بررسی انواع پرخاشگری در بین دانش آموزان و آسیب شناسی آن در مدارس می باشد که با روش مروری صورت پذیرفته است.

کلیدواژه: خشم، پرخاشگری، دانش آموز، جامعه، روان شناسی.

^۱ کارشناس علوم تربیتی، دبیر آموزش و پرورش

^۲ کارشناس علوم تربیتی، دبیر آموزش و پرورش

^۳ کارشناس علوم تربیتی، دبیر آموزش و پرورش

مقدمه

انسان ها بر حسب ظرفیت ها و توانایی هایشان در قبال مسائل زندگی، عکس العمل نشان می دهند و تحمل افراد بر اساس توان روانی آنها در برابر فشارهای زندگی، متفاوت می باشد. بنابراین یکی از روش های کسب سلامت و آرامش روانی می تواند افزایش دادن ظرفیت و توان روانی افراد در مقابل حوادث و سختی های زندگی باشد. به طور کلی میزان قدرت بدنی و روانی، برحسب میزان قدرت هر فرد در مقابل عواملی که او را تحریک می کنند سنجیده می شود (فقیهی، ۱۳۸۴).

خشم و پرخاشگری هیجان های جهان شمولی هستند که در همه فرهنگ ها دیده می شوند و یکی از شایع ترین مشکلات رفتاری دوران نوجوانی هستند که موجب ناراحتی و پریشانی نوجوان شده و بهداشت روانی را مختل می کنند (کریمی، ۱۳۷۵). دیسکیوسپی و چیپ (۲۰۰۳؛ نقل از صبوری ۱۳۸۸) عنوان می کنند؛ مطالعات همه گیر شناسی نشان می دهد که ۱۷ تا ۲۲ درصد نوجوانان زیر ۱۸ سال از مشکلات رفتاری و هیجانی رنج می برند و به وضوح نیاز به درمان دارند همچنین فراوانی مراجعه افراد پرخاشگر به مراکز درمانی به اندازه مشکلات اضطرابی است.

عدم کنترل پرخاشگری سبب بروز مشکلات متنوعی در موقعیت اجتماعی، شغلی، تحصیلی و سلامت جسمی و روانی می شود. با توجه به اثرات نامطلوب رفتارهای پرخاشگرانه مدت مدیدی است که خشم و پرخاشگری به عنوان مشکل تلقی گردیده است و بسیاری از پژوهشگران با استفاده از برنامه های تدوین شده به آموزش مدیریت خشم و پرخاشگری مبادرت ورزیده اند.

پرخاشگری، از مسائل دوران نوجوانی است روانشناسان اجتماعی پرخاشگری را تحمیل عمدی برخی از شکل های صدمه و آسیب به خود یا دیگران می دانند (بارون، ۱۹۹۱؛ به نقل از صبوری، ۱۳۸۸). محققین در تحقیقات خود از یک سو پرخاشگری را به انواع مختلفی مانند پرخاشگری، کلامی، جسمانی عاطفی و ابزاری تقسیم بندی می کنند و از طرف دیگر بین واژه های خشم، خصومت و پرخاشگری تمایز قایل اند.

پرخاشگری یکی از مسایل مهم دوره نوجوانی است. مشکلات مربوط به خشم هم چون کینه ورزی و پرخاشگری از دلایل مهم ارجاع کودکان و نوجوانان برای مشاوره و روان درمانی است. (نانجل، اردلی کارپنتر و نیومن ۲۰۰۲ پلگرینی و لانگ ۲۰۰۲؛ بونیکا، یسوا به نقل از عاشوری، ۱۳۸۶) آن چه که باعث توجه پژوهشگران به پرخاشگری شده است پیامدهای این گونه رفتارها برای نوجوانان مانند ایجاد تصویر منفی در میان هم سالان و آموزگاران، طرد از سوی همسالان، افت تحصیلی، مصرف مواد و بزهکاری می باشد. نوجوانان پرخاشگر معمولاً توان مهار رفتار خود را ندارند و معیارها و ارزش های جامعه ای را که در آن زندگی کنند به راحتی زیر پا میگذارند در بیشتر موارد والدین و اولیای مدارس با آنها درگیری پیدا می کنند و گاهی به اخراج آنها از مدرسه می انجامد (صادقی احمدی و، عابدی ۱۳۸۱). همه روزه در مدارس نوجوانانی مشاهده می شوند که به علت زد و خورد، دعوا و رفتارهای پرخاشگرانه تنبیه

انطباقی می شوند. فیلد زومک نامارا (۲۰۰۳) عنوان می کند در طی سالیان اخیر دو روند در رفتارهای پرخاشگرانه ایجاد شده است: اول، افزایش پرخاشگری در گروه های متفاوت اجتماعی و کاهش متوسط سنی این گونه اعمال است، به طوری که اکثر ضرب و شتم ها توسط نوجوانان صورت می گیرد. روند دوم، زیاد شدن رفتارهای پرخاشگرانه در مدارس است. دیسکیوسپ و چیب (۲۰۰۳)؛ نقل از صبوری، (۱۳۸۸) عنوان می کنند مطالعات همه گیر شناسی نشان میدهد که ۱۷ تا ۲۲ درصد نوجوانان زیر ۱۸ سال از مشکلات رفتاری و هیجانی رنج می برند و به وضوح نیاز به درمان دارند. همچنین فراوانی مراجعه افراد پرخاشگر به مراکز درمانی به اندازه مشکلات اضطرابی است عدم کنترل پرخاشگری، سبب بروز مشکلات بسیار وسیع و متنوعی در موقعیت اجتماعی، شغلی، تحصیلی و سلامت جسمی و روانی، نوجوان می شود. همچنین آنها براساس مطالعات انجام شده توسط (کویی و همکاران، ۱۹۹۲؛ کوپراسمیت و کویی، ۱۹۹۰؛ دیشتاین و پاترسون، ۱۹۹۰ ترمیلی و همکاران، ۱۹۹۹) عنوان می کنند که پرخاشگری پیش بینی کننده رفتار ضداجتماعی در بزرگسالی، افت تحصیلی، استفاده از مواد مخدر و الکل افسردگی و خودکشی و بزهکاری در نوجوان است. عدم مهار رفتار پرخاشگرانه علاوه بر اینکه میتواند باعث ایجاد مشکلات بین فردی و جرم و بزهکاری و تجاوز به حقوق دیگران شود می تواند درون ریزی شده و باعث انواع مشکلات جسمی و روانی مثل زخم معده سردردهای میگرنی و افسردگی گردد (الیس، ۱۹۹۸).

بیشترین بروز و ظهور پرخاشگری در سنین نوجوانی است. بسیاری از محققان از جمله اریکسون و آنا فروید (۱۹۷۵) بر این باورند که دوره نوجوانی به علت طغیان های جسمی و روانی به دوره پرکشمکش تبدیل می شود و نوجوان سعی دارد از یک طرف با تغییرات جسمی و روانی کنار بیاید و از طرف دیگر به دنبال هویت یابی و استقلال طلبی، آرمان خواهی و شکوفایی ایده آل های اخلاقی خود می باشد. قطعاً جهت رسیدن به هویت مستقل با موانع خانوادگی و اجتماعی روبه رو میگردد، که این مهم به نوبه خود موجبات رفتارهای پرخاشگرانه را فراهم می سازد (دادستان و منصور، ۱۳۶۹).

با توجه به اثرات ناخوشایند رفتار پرخاشگرانه مدت مدیدی است که پرخاشگری و خشم به عنوان مشکل تلقی گردیده و نیاز به بررسی های بالینی و قانونی دارد پرخاشگری و خشم به عنوان نیرومندترین هیجان های بشر، در صورتی که مهارنشوند می توانند مانع موفقیت همه جانبه شده و کارکرد بهینه افراد و گروه ها و جوامع را به شدت تهدید کند. به همین دلیل تعداد افرادی که بعنوان پژوهشگر متخصص حوزه سلامت و یا مربی تعلیم و تربیت مشغول مطالعه و نشان دادن نیازهای نوجوانان مبتلا به مشکلات ناشی از پرخاشگری و خشم هستند، روز به روز افزایش می یابد. بسیاری از پژوهشگران با استفاده از برنامه های تدوین شده که عموماً بر رویکرد شناختی-رفتاری مبتنی هستند به آموزش مدیریت خشم و پرخاشگری مبادرت کرده اند تا در جهت بهبودی رفتار و پذیرش هم سالان این کودکان و نوجوانان پرخاشگر موثر واقع شود.

مروری بر پیشینه نظری پرخاشگری تعریف ماهیت و علت شناسی

پرخاشگری هیجان جهان شمولی است که همه فرهنگ ها دیده می شود و شایعترین مشکلات رفتاری دوران نوجوانی است که موجب ناراحتی و پریشانی نوجوان و اطرافیان وی شده و بهداشت روانی او را مختل می کند (کریمی، ۱۳۷۵) ارائه تعریف دقیقی از پرخاشگری دشوار است و در زبان معمول این اصطلاح به طرق مختلف به کار رفته است. اگر چه ساختار خشم مشترکاتی با پرخاشگری و خصومت دارد اما این اصطلاحات مترادف هم نیستند. دال وکیو والیورا^۱ (۲۰۰۵؛ نقل از سهرابی و کرد می رزا، ۱۳۸۷) عنوان می کنند پرخاشگری نتیجه ی نگرش پرخاشگرانه است که فرد را به سوی رفتارهای پرخاشگرانه هدایت می کند. همچنین پرخاشگری به رفتار قابل مشاهده و به قصد آسیب رسانی اطلاق می شود اما خصومت احساس دشمنی نسبت به یک فرد یا گروه خاص است که می تواند رفتارهای پرخاشگرانه را برانگیزد.

زمانی می توان از واژه پرخاشگری استفاده کرد که چهار شرط رعایت شده باشد:

۱. فردی که رفتارش توأم با پرخاشگری است و آن رفتار را عمداً انجام دهد.
۲. رفتار پرخاشگرانه در روابط بین فردی که حاکی از تعارض یا ناکامی باشد رخ دهد
۳. شخصی که دارای رفتار پرخاشگرانه است قصدش برتری یافتن بر فردی باشد که نسبت به او رفتار پرخاشگرانه دارد
۴. شخصی که دارای رفتار پرخاشگرانه است در جهت جدال تحریک شده یا تا حد اعلا ی شدت آن جهت و مسیر را طی کند (استنگور^۲، ۲۰۰۴؛ نقل از کوهی، ۱۳۸۷).

در مورد ارتباط خشم با پرخاشگری، دیفن باخر^۳ (۱۹۹۹؛ نقل از کمالی، ۱۳۸۶) عنوان می کند، خشم با پرخاشگری مترادف نیست خشم به حالت عاطفی یا هیجانی که از تهییج ملایم تا خشم وحشیانه گسترده است، اطلاق می شود و اغلب هنگامی متجلی می گردد که راه نیل به اهداف یا برآوردن نیازهای افراد سد می شود و پاسخ ما به تفکرات خشمگین کننده درونی ماست که به واسطه احساس و رفتار غیر منصفانه در ما ایجاد می شود. در حالی که پرخاشگری به منزله وارد آوردن آسیب آشکار یا رفتارهای تنبیهی مستقیم به سایر افراد یا اشیا تعریف می شود (سهرابی و کرد می رزا، ۱۳۸۷).

همچنین در لغتنامه مریام و بستر (۲۰۱۰) پرخاشگری به این صورت تعریف شده است عمل قدرتمندانه که به قصد غلبه یا تسلط صورت می گیرد و یا حملات بی دلیل و یا تجاوز و رفتار خصمانه منتهی به

¹ Dalvecchio & Oliver

² Stanger.C

³ Deafen Bucher

ضرب و جرح و تخریب به خصوص هنگامی که این اعمال پس از احساس عجز و ناکامی اتفاق افتاده باشد.

پرخاشگری را می‌توان با توجه به نیت و هدف فرد پرخاشگر تعریف کرد در این تعریف پرخاشگری رفتاری است که هدف آن صدمه زدن به خود و یا فرد دیگر باشد. در این صورت یک رفتار آسیب زا در صورتی پرخاشگری محسوب می‌شود که از روی قصد و عمد به منظور صدمه زدن به دیگری یا خود انجام گرفته باشد (کریمی، ۱۳۷۵). آسیب رسانی عمدی به دیگران تنها شامل رفتارهای پرخاشگرانه نمی‌باشد بلکه ممکن است این آسیب در انواع شیوه‌ها پیاده شده و حتی متضمن آزارهای روانی نظیر تحقیر توهین و فحاشی نیز شود. در واقع پرخاشگری، حاوی مبادرت عمدی ایجاد آسیب‌های جسمانی به دیگران تلقی می‌شود (بر کوویتز^۱، ترجمه فرجاد، ۱۳۸۳؛ نقل از کمالی، ۱۳۸۶).

اونیل^۲ به نقل از نواکو^۳ (۱۹۹۹؛ نقل از سهرابی و کرد می‌رزا، ۱۳۸۷) می‌گوید، ارتباط پرخاشگری با خشم این است که خشم یک عامل فعال کننده برای پرخاشگری است و این رابطه بیشتر تسهیل کننده است تا علی و معلولی هرچند که خشم همیشه منجر به پرخاشگری نمی‌شود افراد بایستی اجزای خشم خود را بشناسند و بدانند که پرخاشگری چگونه از یک فرد به فرد دیگر متفاوت است.

طیف احساسات و رفتارهای پرخاشگرانه با درصد بالا در پاسخ به احساس تهدید و آمادگی افزایش یافته برای حمله است اعمال پرخاشگرانه که روی یک طیف قرار دارند از بیقراری شروع می‌شود به سمت تهدید زبانی پیش می‌رود و به تهدید فیزیکی و اقدام به دیگر کشی وسعت پیدا می‌کند و حتی گاهی شامل اعمال حساب شده خشونت وحشیانه و سادیسم هم می‌شود (سادوک و سادوک، ۲۰۰۵؛ نقل از کمالی، ۱۳۸۶). در جوامع امروزی کلمه *aggresstion* مترادف تجاوز به قلمرو دیگران است چه نظامی و یا اقتصادی و یا شخصی نظیر بهره برداری یک انسان از انسانی دیگر امروزه پرخاشگر و خشن نامی‌دن کسی در واقع نوعی تحقیر کردن و مهر خشونت خودخواهی بدخواهی و گاهی خطرناک بودن برپیشانی او زدن می‌باشد هر چند که ممکن است اهداف خاص یک فرد منجر به تخریب اهداف دیگران گردد (سادوک و سادوک، ۲۰۰۳؛ ترجمه پورافکاری ۱۳۸۳).

در مورد انگیزه‌های بنیادی انسان برای پرخاشگری برخی روان‌شناسان به نیاز انسان به کنترل اشاره کرده‌اند. چنین به نظر می‌رسد که نیاز به کنترل رخدادها و افراد یکی از ویژگی‌های اصلی انسان است (راتر، ۱۹۷۲؛ نقل از کمالی، ۱۳۸۶). لذا جای تعجب ندارد که انسان دامنه وسیعی از تدابیر را برای اعمال چنین کنترلی گسترش دهد. رفتارهای پرخاشگرانه را می‌توان زیر مجموعه‌ای از رفتارهای کنترل

¹ Berkowitz

² Oneill

³ Novaco

دانست که غالباً نه همی‌شه بوسيله خشم فعال می شوند (فرانکن، ۱۹۹۸؛ ترجمه شمس اسفندآباد، ۱۳۸۴؛ نقل از نصرافهانی، ۱۳۸۸).

انواع پرخاشگری

تا کنون تقسیم بندی های متفاوتی از پرخاشگری مطرح شده است به طور مثال در یک تقسیم بندی دو نوع پرخاشگری نام برده شده است. پرخاشگری خالص یا عاطفی و پرخاشگری ناخالص یا ابزاری. پرخاشگری عاطفی به دلیل نوعی برانگیختگی عاطفی صورت می گیرد. برای مثال وقتی که کسی مورد اهانت قرار گیرد و به اهانت کننده حمله می کند و قصد آسیب رساندن به او را دارد، پرخاشگری عاطفی است. در پرخاشگری ابزاری، پرخاشگری به مثابه ابزاری برای رسیدن به هدفی خاص به کار گرفته می شود. مثلاً کسی که می خواهد شغل شخص دیگری را تصاحب کند، دروغی را در مورد او شایع می کند در این مورد به پرخاشگری ابزاری متوسل شده است (هر تینگتون^۱ و پارکر، ۱۹۹۱؛ نقل از مصائبی، ۱۳۸۷).

در ادامه، انواع پرخاشگری از دیدگاه کانر (۲۰۰۵؛ نقل از کمالی ۱۳۸۶) را توضیح خواهیم داد:
 پرخاشگری پیدای^۲ - پنهان^۳:

پرخاشگری پیدای با یک عمل مقابله جویی پرخاشگرانه فیزیکی مشخص می شود مثل جنگ فیزیکی، تهدید دیگران، به کاربردن اسلحه در اعمال خصمانه و سرپیچی آشکار از قوانین و صاحبان قدرت پرخاشگری پنهان به اعمال پرخاشگرانه نهانی و مخفی گفته می شود مثل رفتارهایی همچون، دزدی آتش، افروزی فرار از خانه یا مدرسه لوبر و اشمالینگ^۴ (۱۹۸۵) با بررسی ۲۸ مطالعه انجام شده بر روی کودکان و نوجوانان دارای مشکلات روانی و تحلیل این مطالعات ابعاد رفتارهای پرخاشگرانه آنها را مشخص نمودند این مطالعات اطلاعات ۱۱۶۰۳ کودک و نوجوان ۲ تا ۱۸ سال را در بر می گرفت. آشکارترین پرخاشگری در این سنین شامل فعالیت زیاد و جیغ زدن کله شقی و سرسختی حملات قشقرق و آسیب زدن به مردم بود. پرخاشگری های پنهان شایع در این سنین شامل مصرف الکل یا دارو، فرار از آموزشگاه عضویت در گروه های غیرقانونی دزدی و اقدام به آتش افروزی می بود.
 پرخاشگری فعالانه^۵ - واکنشی^۶

¹ Herthinton & Parkr

² over

³ covert

⁴ Loober & Schmalig

⁵ proactive

⁶ reactive

پرخاشگری، فعالانه رفتاری تعمدی و اجباری است که به منظور به دست آوردن یک هدف دلخواه صورت می‌گیرد و با تقویت خارجی کنترل می‌شود ریشه‌های این نوع پرخاشگری در نظریه یادگیری اجتماعی یافت می‌شود پرخاشگری واکنشی پاسخ دفاعی همراه با عصبانیت است به تهدید و ناکامی ریشه‌های این نوع پرخاشگری در نظریه پرخاشگری ناکامی قابل مشاهده است.

در پرخاشگری فعالانه، فرد اطرافیان خود را علیه شخص دیگر در یک گروه جمع می‌کند وی برای غلبه بر دیگران از قدرت فیزیکی استفاده می‌کند و دیگران را به منظور به دست آوردن هدف خود تهدید می‌کند. در پرخاشگری واکنشی فرد وقتی مورد تهدید قرار می‌گیرد به آسانی عصبانی می‌شود فرد احساس می‌کند که همیشه دیگران در جنگ با او مقصر هستند و آنها شروع کننده مشکل و دردر هستند. چنانچه فردی دیگر به صورت اتفاقی و تصادفی، آسیبی به او برساند برای مثال با او برخورد، کند وی تصور می‌کند که در این کار تعمدی وجود داشته و سپس با عصبانیت و نزاع به آن پاسخ می‌دهد (کریک و داج^۱، ۱۹۹۶؛ به نقل از کانر، ۲۰۰۲).

پرخاشگری سودمند^۲ - خصمانه^۳:

پرخاشگری سودمند یک پاداش و یا نتیجه برای فرد پرخاشگر به دنبال دارد که به می‌زان ناراحتی قربانی ربطی ندارد. پرخاشگری خصمانه به منظور ایجاد ضرب و جرح و درد در قربانی صورت می‌گیرد بدون آنکه هیچ نتیجه‌ای برای فرد پرخاشگر داشته باشد (فش باخ^۴، ۱۹۷۰؛ کانر ۲۰۰۵؛ نقل از کمالی، ۱۳۸۶).

هارتاپ^۵ (۱۹۷۴؛ نقل از کانر ۲۰۰۲) در یک مطالعه پرخاشگری سودمند معطوف به شیء و پرخاشگری خصمانه (معطوف به شخص در تعاملات هم‌تاها در قبل از دبستان و کودکان دبستانی را توضیح داد. پرخاشگری سودمند به تدریج و با افزایش سن رو به کاهش رفت در حالیکه پرخاشگری خصمانه همراه با بالا رفتن سن، افزایش یافت. تفاوت‌های جنسیتی بیانگر آن بود که پسرها پرخاشگری خصمانه بیشتری نسبت به دخترها نشان دادند ولی در پرخاشگری سودمند بین دختران و پسران تفاوتی مشاهده نشد.

پرخاشگری عاطفی^۶ - غارتگرانه^۱:

¹ Crick & Dodge

² instrumental

³ hostile

⁴ Fesh Bach

⁵ Hart up

⁶ affective